

2 Karaktärisering av kyrkoanläggningen

2.1 Kyrkomiljön

Yttergrans kyrka har ett vida synligt höjdläge på åsen i odlingslandskapet. Kyrkan ligger intill den gamla E18, landsvägen mellan Stockholm och Västerås. Norr om kyrkogården ligger klockstapeln och den gamla klockargården med bostadshus från 1800-talet. Där ligger även den gamla kyrkskolan från 1882 som också använts som församlingshem.

2.2 Kyrkan

Yttergran har stiftets minsta medeltida kyrka. Den är uppförd under sent 1100-tal eller omkring år 1200 med murar av gråsten. Den består av ett långhus och ett smalare kor i öster som på 1700-talet förlängts för att inrymma en sakristia. I väster finns ett torn som uppförts i början av 1200-talet. Koret har troligen varit absidförsett från början. Ursprungligen var kyrkan försedd med ett platt innertak av bräder eller möjligen med öppen takstol. Omkring år 1300 vidgades triumfbågen och bågen mellan långhuset och tornets bottenvåning. Bågarna försågs med kvaderimiterande målningar varav rester finns kvar. Omkring 1480 välvdes kyrkan med tegelribbvalv och i samband med det gjordes triumfbågen högre. Väggar och valv försågs med kalkmålningar av Albertus Pictor. Vapenhuset i söder byggdes också i slutet av 1400-talet.

Utvändigt är kyrkan putsad och avfärgad i ockragult. Taken täcks av tjärade spån. Tornet kröns av en spånklädd, svängd huv som tillkom efter en brand 1723. Tidigare hade kyrkan haft en hög, gotisk tornspira. Kyrkan har rundbågiga fönsteröppningar utom i sakristian som har två rektangulära fönster. Fönsteröppningarna är försedda med blyspröjsade träbågar och bleck av kopparplåt. Ingången till vapenhuset i söder är försedd med en yttre dörr klädd med tjärad panel. Dörren tillkom på 1970-talet. Innanför den finns den gamla medeltida bräddörren kvar. Den är försedd med dekorativa smidesbeslag och gångjärn samt rader av horisontella bandjärn. Ovanför ingången till vapenhuset finns en stenplatta i gavelröset med inskription som berättar att kyrkan reparerats år 1775. Under takfoten på vapenhuset hänger snidade lister av trä med inskrifter som sannolikt kommer från ett gammalt korskrank från 1650. Vapenhuset har golv av tegel samt putsade väggar och valv med målningar från 1480-talet. På grund av utrymmesbrist i långhuset har trappan och dörren till läktaren förlagts i vapenhuset bredvid dörren till långhuset.

Kyrkans interiör förmedlar känslan av patina och ålderdomlighet. Den fick sin nuvarande karaktär vid en restaurering 1927 då bl.a. kalkmålningarna framtogs. Den fasta inredningen är till största delen från 1770-talet då stora ombyggnadsarbeten gjordes i kyrkan och målningarna kalkades över. Långhuset är så litet att det täcks av endast ett valv. Ett valv respektive täcker koret och rummet i tornets bottenvåning. Golvet är belagt med tegel. Väggar och valv är putsade och försedda med målningar. Kvadermålningen från ca 1300 runt triumfbågen finns delvis kvar och antyder bågens tidigare form. Runt bågen till tornet finns kvadermålningen bevarad i sin helhet. Övriga målningar tillkom på 1480-talet, då kyrkan dekorerades av Albertus Pictor. Långhuset upptas i hela sin längd av de slutna bänkkvarteren som även fortsätter in i tornrummet. Bänkinredningen har en pärlgrå färg med röd marmorering och förgyllda lister runt dörrspeglarna. Koret är försedd med en enhetligt arrangerad, altaranordning från 1777 i gustaviansk stil som består av altarring, altarbord av trä och en predikstol ovanför altaret. Altarpredikstolar av detta slag är sällsynta men förekommer i vissa kyrkinredningar från slutet av 1700-talet och början av 1800-talet. Arrangemanget härrör från reformerta kyrkor. Predikstolens barriär är försedd med en altartavla föreställande

korsfästelsen. Ovanpå predikstolen finns ett ljudtak som kröns av ett liggande, förgyllt kors och ett klot. Altarpredikstolen är gjord av bildhuggaren Westman och snickaren Olof Söderdahl och har stora likheter med Jean Erik Rehns altarpredikstol i Eds kyrka i Upplands-Väsby från 1768.

I västra delen av långhuset finns läktare och orgel med barockfasad från 1776. Den byggdes av stolmakaren och orgelbyggaren Jonas Ekengren, Stockholm. Orgeln restaurerades 1969 till ursprungligt skick av orgelbyggare Mats Kjersgaard och anses ha ett högt musikhistoriskt värde. Läktaren har en enkel bröstning marmorerad i grått och rött med förgyllda lister. På norra väggen hänger ett medeltida altarskåp från 1400-talets slut med fem helgonskulpturer. Skåpet är välbevarat med betydande delar av ursprunglig färg bevarad. Skåpet hänger på den plats där det fram till 1927 fanns ett fönster som då murades igen. Fönstret hade tagits upp vid ombyggnaden på 1770-talet. Kyrkan har vidare ett antal ålderdomliga ljusplåtar i mässing från 1600-talet samt tre gamla ljuskronor av malm, varav två från 1600-talet. I koret finns en brudbänk från 1600-talet som står mot södra väggen. En nummertavla från 1776 med snidad, förgylld ram hänger vid triumfbågen på norra sidan.

Sakristian nås från en dörr i korets östvägg. I sakristian finns ett brädtak från 1740-talet med bevarad originalmålning i barockstil med gula och vita moln på en gråblå himmel omgivet av en dekorativt målad taklist. Predikstolen nås via en trätrappa och en fyrfyllningsdörr med utanpåliggande gångjärn från 1740-talet.

2.3 Kyrkogården

Kyrkogården har sin största utbredning mot söder. Huvudingången ligger i nordöstra hörnet där två putsade och spåntäckta grindstolpar finns. Den gamla delen av kyrkogården omges av en gråstensmur från 1783 med trädkrans av lövträd. Muren är fogad med cement. Gångarna är hårdgjorda med asfalt. 1926 skedde en stor utvidgning av kyrkogården mot söder. Den domineras av stora gräsytor och har en enkel renhet med sina raka gångar och raka rader av stora lövträd som avgränsar ytan i öster och väster. I övrigt omges den av häckar. Längst ner i söder är ett stort, enkelt träkors rest. I slutningen mot sydväst har ytterligare en kyrkogårdsutvidgning gjorts 1969-70. Den är till stor del fylld av nya gravar som uppvisar de senaste decenniernas gravkonst. Här är även minneslunden belägen.

2.4 Klockstapeln

Klockstapeln ligger nordöst om kyrkogården. Den byggdes 1763-66. De vertikala väggpartierna är klädda med en ålderdomlig lockpanel med profilerade bräder. Panelen är tyvärr målad med plastfärg i en starkt blekt, röd kulör. De inåtlutande väggpartierna är täckta med tjärade spån. Stapeln har en öppen klockvåning. Taket är också täckt med tjärade spån och kröns av en brädklädd, liten lanternin med spånklädd huv och vindflöjel. På västra väggen har hängts upp en gammal bräddörr med hål i. Enligt en sägen ska hålet ha åstadkommit av den legendariske tjuven Lasse-Maja då stal kyrksilvret vid ett inbrott i kyrkan i början av 1800-talet.

2.5 Begravningskapellet

Norr om kyrkogården ligger ett begravningskapell från 1954 byggt efter ritningar av arkitekten Bengt Romare. Alla begravingar äger rum här, eftersom kyrkan anses för trång. Byggnaden har en traditionell utformning med putsade, vita fasader och ett brant, högt sadeltak, täckt med falsad skivplåt. Taket var tidigare täckt med sågade spån. Kapellet

byggdes till åt öster 1989, eftersom såväl ceremonidelen som ekonomidelen ansågs otillräckliga.

2.6 Ekonomigård

På begravningskapellets västra sida ligger kyrkogårdens ekonomibygnad med utrymmen för kyrkogårdspersonalen samt toalett och garage. Byggnaden uppfördes omkring 1979 efter ritningar av H & S Eichhorn arkitektkontor, Sollentuna. Den är utformad som en envåning länga i två sammanlänkade byggnadsvolymer med faluröd panel och betongpannor på det flacka sadeltaket.

2.7 Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

Yttergrans kyrka är stiftets minsta medeltidskyrka och har i hög grad bevarat sin ursprungliga romanska karaktär. Dess inre präglas av senmedeltidens tillägg i form av valv och kalkmålningar samt av den fasta inredningen från i huvudsak 1770-talet varav särskilt den märkliga altarpredikstolen ska framhåvas. Orgeln från 1776 har restaurerats till ursprungligt skick och har ett stort musikhistoriskt värde. Både in- och utvändigt ger kyrkan en stark upplevelse av ålderdomlighet och ursprunglighet.

Kyrkogården har en tämligen modern prägel med asfalterade gångar och grästäckta gravkvarter. Endast ett fåtal äldre gravstenar är bevarade. Den stora kyrkogården i söder och sydväst utvidgad först 1926 och sedan 1969-70 har en fridfull prägel med väl uppväxta lövträd och gräsytor i samspel med det omgivande slättlandskapet över vilket man har en vid utsikt.

Att särskilt tänka på vid användning och förvaltning av kyrkoanläggningen och byggnaderna

- * Kyrkan är en av länets bäst bevarade från det romanska skedet och har därför ett mycket stort kulturhistoriskt värde.
- * Såväl invändigt som utvändigt ger kyrkan en stark upplevelse av ålderdomlighet och ursprunglighet vilket ger kyrkan stora upplevelsemässiga värden.
- * Den välbevarade senmedeltida interiören har putsade tegelribbvalv och väggar med välbevarade målningar av Albertus Pictor från 1480-talet.
- * Den fasta inredningen från i huvudsak 1770-talet är mycket välbevarad och är betydelsefull för upplevelsen av den ålderdomliga interiören. Inredningen som helhet med orgel och altarpredikstol som höjdpunkter äger ett mycket högt kulturhistoriskt värde.
- * Klockstapeln har bevarat sin ursprungliga karaktär från 1766 med bl.a. en mycket ålderdomlig panelbeklädnad och är av stort byggnadshistoriskt och kulturhistoriskt värde.
- * Kyrkan har flera ålderdomliga inventarier av högt kulturhistoriskt värde, varav främst altarskåpet och ljuskronor och ljusplåtar från 1600-talet ska nämnas.
- * Taket i sakristian med målning i barockmanér har en stor betydelse för interiören och ett högt kulturhistoriskt värde genom sin sällsynthet.
- * Kyrkogården har stämningmässiga värden till vilket bidrar de putsade grindstolparna och den omgivande trädkransen av stora lövträd samt trädplanteringarna.

2.6 Källor, litteratur och övriga uppgifter

Riksantikvarieämbetets bebyggelseregister: Yttergrans kyrka

Tuulse, Armin, "Yttergrans kyrka", i *Sveriges kyrkor Uppland band VII:3*, Stockholm 1963 (Svk)

Tuulse, Armin, *Yttergrans kyrka, Upplands kyrkor 50*, tredje upplagan genomredd av B. I. Kilström, Uppsala u.å. (UK)

Yttergrans kyrka: Historiska museets hemsida, www.historiska.se/medeltidbild.